

УДК – 801.5:801.28

DOI 10.24412/2413-2004-2023-2-105-112

**МУҚОИСАИ МАОНӢ ВА
ВАЗИФАҲОИ ПАЙВАНДАКИ «АГАР»
ДАР ОСОРИ САДАҲОИ Х-ХIII ВА
ДАВРАИ МУОСИР**

**СОПОСТАВЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ И
ФУНКЦИЙ СОЮЗА «АГАР» В
ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ Х-ХIII
ВВ. И В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ
ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ**

**COMPARISON OF THE CONTENT AND
FUNCTIONS OF THE UNION "AGAR" IN
WRITTEN MONUMENTS OF THE X-XIII
CENTURIES. AND IN THE MODERN
TAJIK LITERARY LANGUAGE**

Қўрғонов Зоҳид Дехқонович, н. и. филол.,
доценти кафедраи забони тоҷикии МДТ-и
«ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров»
(Хучанд, Тоҷикистон)

Кургонов Зоҳид Дехқонович,
канд. филол. наук, доцент кафедри
таджикского языка ГОУ “ХГУ имени акад.
Б.Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

Qurghonov Zohid Dehkonovich, candidate of
philological sciences, associate professor of Tajik
Language department under SEI “KhSU named
after academician B. Gafurov” (Khujand,
Tajikistan) e-mail: suhanvar1983@mail.ru

Ҳарчанд таҳқиқоти бисёре доир ба маънову вазифаи пайвандакҳои шартӣ ва сохтори онҳо сурат гирифтааст, бо вучуди ин наметавон ин масъаларо ҳақиқатан пиндоиш. Аз ин рӯ, муаллиф баъзе нуктаҳои муҳимми марбут ба усулҳои истифодаву тобишҳои маъноии пайвандакҳои шартӣ пайвандакҳои «агар»-ро, ки аз назари муҳаққиқон дур мондаанд, дар осори садаҳои Х-ХIII ва давраи муосир ба риштаи таҳлил кашидааст. Таъкид шудааст, ки аз лиҳози сохтор ҷумлаҳои мураккаби тобеи шартӣ осори садаҳои Х-ХIII, ки бо пайвандакҳои шартӣ «агар» сохта шудаанд, аз забони адабии муосири тоҷикӣ фарқи ҷиддӣ надоранд. Аз таҳлилу муқобалаи шавоҳиди баррасишуда чунин бардоиш мешавад, ки истифода ва тобишҳои маъноии пайвандакҳои «агар» дар ду давраи мавриди қиёс ҳамсон нест. Ин пайвандак дар осори қарнҳои Х-ХIII аз лиҳози вусъати қорбурд ва тобишҳои маъноӣ густарда буда, дар даврони муосир маҳдуд шудааст.

Калидвожаҳо: муқоиса, пайвандакҳо, унсурҳои ёвари сервазифа, пайвандакҳои шартӣ, осори садаҳои Х-ХIII ва давраи муосир, забони адабии муосири тоҷикӣ, унсури «агар»

Предпринята попытка подвергнуть анализу некоторые важнейшие аспекты смысловых оттенков и особенностей использования союза «агар» в письменных памятниках таджикской литературы Х-ХIII вв. и в произведениях современных литераторов, оставшихся вне поля зрения исследователей. Отмечено, что, хотя о значении и функциях условных союзов и об их структуре существуют многочисленные исследования, данную проблему нельзя считать до конца решенной. Подчеркивается, что в плане структуры сложноподчинённые предложения с условными придаточными с союзом «агар» в памятниках Х-ХIII вв. не имеют принципиальных различий с такими же предложениями в современном литературном таджикском языке. Анализ иллюстративного материала позволяет сделать вывод, что особенности использования и смысловые оттенки союза «агар» в периоды развития языка, взятые для сопоставления, не аналогичны. В памятниках Х-ХIII вв. союз «агар» имел более широкое употребление, нежели в современном таджикском литературном языке.

Ключевые слова: сравнение, союзы, многофункциональные вспомогательные элементы, условные союзы, письменные памятники X-XIII вв., современный литературный таджикский язык, союз «агар»

The article attempts to analyze some of the most important aspects of the semantic nuances and features of the use of the union "agar" in the written monuments of Tajik literature of the X-XIII centuries and in the works of modern writers who remained outside the field of view of researchers. It is noted that although there are numerous studies on the meaning and functions of conditional unions and their structure, this problem cannot be considered fully resolved. It is emphasized that in terms of structure, complex sentences with conditional clauses with the union "agar" in the monuments of the X-XIII centuries have no fundamental differences with the same sentences in the modern literary Tajik language. An analysis of the illustrative material allows us to conclude that the features of the use and semantic shades of the union "agar" in the periods of language development, taken for comparison, are not similar. In the monuments of the X-XIII centuries the union "agar" had a wider use than in the modern Tajik literary language.

Key-words: comparison, unions, multifunctional auxiliary elements, conditional unions, written monuments of the X-XIII centuries, modern literary Tajik language, union "agar"

Роҷеъ ба маънову вазифаҳои пайвандакҳои забони тоҷикӣ, ки як ҷузъи ҳиссаҳои номустақили нутқро ташкил мекунад, илова ба қайду ишораҳои дар луғатномаҳо тазакурӯфта таҳқиқоти ҷомеа низ сурат гирифтааст [7]. Забоншинос Н. Бозидов ба пайвандакҳои шартӣ низ тавачҷух зоҳир карда, аз хусуси имконот ва вижагиҳои онҳо ёдовар шуда, ба ҳайси пайвандакҳои шартӣ «агар» («гар», «ар»), «агар ки» («гар ки»), «ба шарте ки», «ба шартӣ он ки», «модоме ки», «вақте ки», «то», «то ки», «магар ки», «ки», «дар сурате ки» ва ғайраро овардааст [7, с.72-78]. Профессор М.Н. Қосимова ҳангоми баррасии воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои пайрави шартӣ инчунин ба имконоти пайвандаки шартӣ «агар» низ дар рабти аҷзои ҷумлаҳо тавачҷухи махсус зоҳир кардааст [11, с.58-66].

Аз байни забоншиносони хориҷӣ П.Н. Хонларӣ дар бораи маъноҳои баъзе пайвандакҳои шартӣ изҳори назар намудааст [19, ҷ.3, с.318-418], Х. Фаршедвард дар бораи сохтор ва гузаштаи таърихии иддае аз онҳо матлаберо ироа кардааст [16, с.106-127], М. Абулқосимӣ низ сайри таърихии пайвандакҳоро дар даврони форсии бостону миёна нишон дода, никоти иҷмолиро аз хусуси баъзе пайвандакҳои шартӣ ва маъноҳои онҳо дар форсии дарӣ овардааст [1, с.79-90].

Ҳарчанд таҳқиқоти бисёре доир ба маънову вазифаи пайвандакҳои шартӣ ва сохтори онҳо сурат гирифтааст, бо вучуди ин наметавон ин масъаларо ҳалшуда пиндошт. Аз ин рӯ, ин ҷо мехоҳем оид ба усулҳои истифодаву тобишҳои маъноии пайвандаки шартӣ «агар» дар осори садаҳои X-XIII ва давраи муосир, аз ҷумла баъзе нуктаҳои муҳимми ин пайвандак, ки аз назари муҳаққикон дур мондааст, назари хешро баён намоем.

Бояд гуфт, ки ҷумлаҳои мураккаби тобей шартӣ осори садаҳои X-XIII, ки бештар бо пайвандаки шартӣ «агар» сохта шудаанд, мисли забони адабии муосири тоҷикӣ ҳастанд. Ҳангоми истифодаи ин пайвандак хабари ҷумлаи пайрави он унсурҳои алоҳидаи грамматикиро ба худ қабул мекунад: а) Ба хабари ин навъи ҷумлаҳо бештар пешванди «би-» замима шудааст: агар **Худон азза ва ҷалла он халқро биёфаринад ва ин замин ӯро диҳад, ман ин замин аз вай биситонам ва бо вай ҳарб кунам, то ӯро аз рӯи замин бирамонам...** [5, с.41]. ...агар **малик бидонад, ин занро бидушад** [5, с.477].

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки истифодаи «агар» бо корбурди чунин шева дар давраи муосир ба нудратдучор мегардад: **Агар** даркор бошад, **бирав**, ягон линга **биёр**, аз барра-баррааш **бигир** [18, с.29].

б) Дар осори қарни X хабари чумлаҳои дар таркибашон пайвандаки «агар» дошта морфемаи «-е/-ӣ» («йо»-и ҳикоят) қабул мекард: **агар** яке аз эшон бор **биниҳодӣ** ва писаре **омадӣ**, номи ӯ Муҳаммад **ниҳодандӣ** ва **гуфтандӣ** [14, с.12]. ...**агар** дар Макка аз мусалмонон якеро масъалае мушқил шуда **будӣ**, **биёмадандӣ** ва аз эшон **бипурсидандӣ**... эшон, чунонки аз пайғомбар, алайҳи-с-салом, **шунда будандӣ**, **бозгуфтандӣ**... ва роҳатҳо **хамеёфтандӣ** [14, с.75]. **Агар** шунда омадиву халифати мо **будӣ** ва он чӣ хоста будем, дарвақт **бифиристондӣ**, мо бо вай ба ҳеч ҳол музояқат **накардемӣ** ва касонеро, ки раъй вочиб кардӣ, аз аёну муқаддамони лашкар **бихондемӣ** ва қасди Бағдод **кардемӣ**, то мамлақати мусалмонон зери фармони мо ду бародар **будӣ** [4, с.53]. ...**агар** ӯ **пайғамбар аст ва ӯро** худоест, ки **ҳар чӣ хоҳад кунад, чунон ки ӯ гӯяд**, **агар чунин аст, чаро кӯҳе зар бо вай наравад, то ҳар ки бад-ӯ бигаравидӣ ӯро тавонгар** кардӣ ё **фариштагон бо ӯ** ҳамерафтандӣ, **то ӯро гувоҳӣ додандӣ, ки пайғамбар аст** [4, с.247].

Дар давраи муосир дар чунин шакл истифода гардидани хабари чунин чумлаҳо аз доираи истемол берун мондааст.

в) Аз қарни XI ба баъд хабари чунин чумлаҳо ба гунаи ахборӣ (хабарӣ) омада, дар таркиби худ пешванди шаклсози «ме-/ҳаме-», унсурӣ «хоҳӣ» ва гоҳо морфемаи «-е/-ӣ» қабул мекарданд: ...**агар** вилояти дигар **хоҳӣ**, то аҳду ливои он ба ту бифиристам [8, с.120]. ... **агар** таърихи арабӣ **хоҳӣ** берун оро аз таърихи порсӣ, он рӯзҳо [8, с.243; ниг. инч. с.30]. ... **агар** маро динор будӣ ва ту ҳамчунин то ҳазор байт **мегуфтӣ**, ҳар байтеро ҳазор динор **хамедодаме** [15, с.118].

Бояд гуфт, ки чунин шеваи баён то давраи муосир омадааст: Чокарон музди кори ӯро доданд ва гуфтанд: «ин дастмузди туст, **агар** шоҳи кишвар хунаратро писандид, подоши арзанда **хоҳӣ** ёфт...» [6, с.30].

Дар мутуни куҳан «агар» ба вазифаи пайвандаки ҷудоии «ё» меомад: **Ва маро аз ин мамлақат чизе нест, ҷуз ном ва фармонбардорӣ**, **агар фароҳӣ бувад**, ё **ободонии ҷаҳон бо неъматӣ бисёр** ё **нарҳи арзон бувад** [5, с.211].

Дар таркиби баъзе чумлаҳо такрори пайвандаки «агар» мушоҳида шуда, он бо пайвандаки ҷудоии «ё...ё» хусусияти ҳамвазифагӣ пайдо менамуд. **Пайвандаки «агар» дар ин вазифа бо чумлаҳои пайрави ҷида такрор омада, мафҳуми таъкиду муқобилгузории ҳодисаву воқеаҳо ро ифода кардааст.** Дар осори қарни XI, ғолибан, ин гуна чумлаҳо, ки дар таркибашон «агар» такрор шудааст, ба маънои шарт омадааст: Ва пас мушофаҳае дигар аст бо вай дар бобе муҳимтар, ки **агар** андар ин боб суҳан наравад, арза накунад ва пас **агар** равад, ночор арза кунад, то игроз ба ҳосил шавад [4, с.268].

Маълум мегардад, ки то асри XI таркиби «ё на» ба маънои «агар на» ба қор рафтааст: Қоран гуфт: «Ман туро бози Парвез фириستم, то ба некуӣ ба тоат оӣ, ё на, бо ту ҳарб кунам ва асир кунамат ва бифиристамат» [5, с.611]. Акнун ин ки гуфтӣ, дуруст кун ё на туро укубате ҳар қадам сахттар бикунам... [10, с.19].

Дар осори садаҳои X-XIII гоҳ қолаби «агар...ё на» ба маънои «агар...агар на» мавриди истифодаи суҳанварон қарор гирифтааст: Ва андар ниҳодаш он шаҳрест, ки ҳеч душмане қасди он накард ва накунад, ки на маҳзул ва мазмум бозгардад, **агар** худ бозгардад, **ё на** ҳалок шавад [15, с.25].

Дар ин давр, дар радифи чумлаҳое, ки дар он пайвандаки «ё на» ба маънои «агар на» меомад, баръакси ин ҳол, яъне корбурди «агар на» ба маънои «ё на» низ мустаъмал буд: Гуфт: «Ё Чабраил, аз ман халқ офаринад, надонам, ки фармон баранд ўро, **агар** на [5, с.42].

«Агар» дар осори садаҳои X-XIII, хосса «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба вазифаи пайвандакҳои пайваस्तкунандаи «ё; ё ки; ва ё ки» **роиҷ буд**: Шавам, - гуфту - буррам сарашро зи тан. / В-агар баста орам бар ин анҷуман» [17, ҷ.3, с.398]. Ҳар он кас, ки буд андар он боргоҳ, / Гунаҳкор буданд, агар бегуноҳ [17, ҷ.2, с.245]. Агар ганҷ пеш ояд, ар хоки хушк / В-агар оби дарёву гар дурру мушк [17, ҷ.6, с.246; ниг. инч. ҷ.6, с.320; ҷ.7, с.210, с.57].

Лозим ба ёдоварист, ки ба чунин вазифа истифода гардидани «агар» дар давраи муосир маҳдуд шудааст.

Профессор Ш. Рустамов ҳангоми таҳқиқи вижагиҳои забони ашъори Лоиқ оид ба махсусиятҳои корбурди пайвандаки «агар» тавачҷух зоҳир карда, ҳамвазифагии ин унсури ёварро бо пайвандаки ҷудоии «хоҳ» ишора мекунад. Бино ба андешаи ӯ, «дар баъзе мавридҳо, **чунонки дар адабиёти классикӣ дида мешавад** (таъкид аз мост – Қ.З.), маънии хилофии чумлаҳои пайрав бо пайвандаки «агар» бо тобиши истисноӣ омехта шудааст ва пайвандаки «агар» ҳамчун муродифи «хоҳ» ба назар мерасад» [12, с.229].

Маводи гирдовардаи мо низ ин андешаи муҳаққиқро дар мавриди дар адабиёти классикӣ вучуд доштани чунин тарзи баён тасдиқ мекунад. Дар намунаҳои зерин пайвандаки «агар» ба вазифаи пайвандакҳои пайваस्तкунандаи «чи... чи» ва «хоҳ...хоҳ» омадааст: Аммо ҳаққи неъматро он ҷӣ донем, боз бояд намуд, агар шунуда ояд ва агар наёяд [4, с.560; ниг. инч. с.431]. Бо ҳар кӣ сухан гӯям, агар хоҳаму гар не, / Аввалсуханам номи ту андар даҳан ояд [13, с. 108]. Ба ҷое ки-тон ҳаст обод бум, / Агар Тур, агар Чин, агар марзи Рум, / Ҳама некуй бодатон пойгоҳ, / Ба равшанравон бодатон ҷойгоҳ» [17, ҷ. 1., с.218; ниг. инч. ҷ.1., с.358; ҷ.5, с.353].

Намунаҳои хеле ками истифодаи пайвандаки «агар» ба маънои «хоҳ...хоҳ» дар осори адибони муосир низ ба кор рафтааст: Зи лабҳои фурурафта, зи оянги пурасрорат, / **Агар** дурам, **агар** наздик, хонам панди ногуфта [20, с.264].

Ҳосили ҷамъи пайвандакҳои «ва»-ву «агар», ки пайвандаки «ва агар»-ро ба бор меорад, дар мутуни ин даврон ба маънои «агарчи» гардиш дошт: То чунон шуд, ки Иброҳим танҳо нон нахӯрдӣ **ва агар** ду рӯз гурусна бимондӣ [5, с.122]. Фазл гуфт: «Дил машғул мадор, ки ман даристам **ва агар** ҷонам бишавад, то ин кор ба сулҳ рост шавад» [4, с.454].

Пайвандаки мавриди таҳлил дар давраи муосир бо чунин тобиши маъноӣ ба назар намерасад.

Профессор М.Н. Қосимова аз қолаби ташаккули пайвандаки таркибии «ва агар» сухан карда, чунин матлаберо ироа намудааст: «Пайвандаки «агар» бо пайвандаки пайваस्तкунандаи «ва» меояд ва ду алоқаи синтаксиси (пайваст ва тобӣ)-ро ифода мекунад. Ин пайвандак (ва агар – Қ.З.) **дар адабиёти классикӣ ба таври васеъ** (таъкид аз мост – Қ.З.) кор фармуда мешуд... Аз ҷиҳати маъно аз пайвандаки «агар» фарқ намекунад» [11, с.62].

Дар осори суханварони муосир низ пайвандаки «ва агар», чунонки профессор М.Н. Қосимова таъкид кардааст, ба маънои «агар» омадааст: Забонаш намегашт, бигӯяд, ки ӯ... давре нури дидаву дурри ягонаи малики оянда буд **ва агар** қисмат бераҳмӣ намекард, альбон ӯ маликаи мамлакат буд [9, с.62].

Аз нимаи дууми қарни XI чумлаҳои бо пайвандаки «агар» алоқамандгашта бо як вижагии назаррасашон фарқ мекарданд, ки ин нишона зуҳури калимаи «илло» дар таркиби чунин чумлаҳо мебошад: **Агар** аз ту кор бастан хезад, худ писандида омад ва **илло** ман он

чи шарти падарӣ бувад, ба ҷой оварда бошам... [10, с.7]. Ва нарду шатранҷ бохтани бисёр одат макун, **агар** бозӣ, ба авқот боз ва ба гарав бимабоз, **илло** ба мурғе ё ба меҳмонӣ ё ба чизе аз муҳаққарот [10, с.27; ниг. инч. с.49]. ...ба ҷабр ин шуғл андар гардани ман ҳамекунанд, **агар** ту хештанро халъ кунӣ ва ба тавъу табарруъ ба ман таслим кунӣ ва **илло** ман настам... [8, с.123].

Аён аст, ки дар чунин маврид «илло» муродифи «вагарна» аст. Дар осори адибони муосир қолаби «агар...илло»-ро дарёфт накардем.

Вобаста ба ин масъала ёдовар шудан бамаврид аст, ки «агар» ба ҳайси ҷузъи пайвандакҳои дигар низ гардиш дорад. Масалан, пайвандаки «вагарна», ки аз ҷузъҳои **ва+(а)гар+на** созмон ёфтааст, чунин андешаро собит мекунад. «Вагарна» ҳарчанд пайвандаки пайвасткунанда аст, бори маъноӣ, бидуни шубҳа, ба дӯши «агар» мебошад. Аз ин рӯ, пайвандаки пайвасткунандаи хилофии «вагарна» ва гунаҳои муҳаффафи он «варна» ва «агарна» дар зимнашон тобиши шартро доранд. Забоншинос Н. Бозидов ба ин нукта тавачҷуҳ карда навиштааст: «Пайвандаки **вагарна** низ аз гурӯҳи пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофӣ буда, дар таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст ҷумлаҳои содаеро ба ҳам меоварад, ки онҳо бо тобиши маъноии шартӣ бар хилофи ҳамдигар омадаанд» [7, с.39].

Дар осори даврони X-XIII пайвандаки мазкур бо мувозиҳои «в-агарна, ва агар, агар на, ё агар» дучор шуда, барои ифодаи маъноҳои гуногун меомад:

1. Шарте, ки дар оянда иттифоқ меафтад: Хироч бифирист, чунонки ҷумлаи олам мефиристад ва муҳолифат макун, **вагарна** ҳарби маро биёрой [5, с.623]. Гӯяд, марде ҳавлноқ дидам, ки берун омад пазираи ман ва гуфто: «Бозгард ва **в-агарна** ҳамакнун ҳалок гардӣ» [15, с.60]. ...як соат биёсоянд, **вагарна** бо касе, ки вақти эшон бо вай хуш бувад, ба хилват ҳамебошанд, то офтоб фуру гардад ва гармо бишканад ва он гаҳ берун оянд [10, с.31].

2. Барои ифодаи ҳолати ғайримумкин меояд: Ва аз они ман осон аст, ки бар ҷой дорам **ва агар надораме**, товон **тавонаме дод** ва он яқсавора ва хурдаи мардум батар, ки бисёр гуфтору дарди сар бошад... [4, с.312]. Зулайхо оҳанги ӯ қард ва Юсуф низ оҳанги ӯ қард, **агар на** он будӣ, ки Юсуф бурҳони Худой – Худои таоло бидидӣ [5, с.171].

Профессор Ш. Рустамов ҳангоми мушаххас кардани асли зуҳур ва тобишҳои маъноии пайвандаки «вагарна» андешаҳои муҳиммеро манзур кардааст, ки хулосаи онро метавон ба таври зайл нишон дод: 1) Пайвандаки «вагарна»... ҷумлаи пайрави сабабро ба сарҷумла бе тобиши маъноӣ тобеъ карда наметавонад; 2) Пайвандаки «вагарна» на танҳо бо пайвандаки муштараквазифаи «ки», балки бо пайвандакҳои ҳоси сабабӣ низ синоним шуда, ин имкониятро бо пайвандакҳои хилофӣ надорад; 3) Пайвандаки «вагарна» аз се ҳисса **ва+гар//агар+на** иборат мебошад; 4) Агар пайвандаки «вагарна» дар таркиби ҷумлаи пайрави сабаб ояд, дар шакли сифаи хабарии замони ҳозира-оянда ва ё оянда омада, замони ояндаро ифода менамояд (ба мисли намунаҳои, ки аз мутуни қуҳан оварда шуд) ва ғ. [12, с.225-232].

Намунаҳои зайл, ки аз осори адибони муосир интиҳоб шудаанд, андешаҳои ин забоншиносро тақвият медиҳад: Хайрият, ки меъдаатон хунук шуда аз иштиҳо монда будаед, **вагарна** тамоми дунёро нахоида фуру мебардед [2, с.398]. Хайрият, гӯшхояш буридагӣ буданд, **вагарна** мо ӯро гург мегуфтем [6, с.110]. Бешубҳа, одамизодаро дилбастагӣ ба касеву чизе дар дунё маътал мекунад, **вагарна** ними ҷаҳон аз хастагиву дилмондагӣ мемурд [9, с.242].

Дар асри X «агарна» ба маънои «ба ғайр аз он» истифода шудааст: Чун Сайф ба мулк биншаст, аз ҳабашиён ҳеҷ касро даст бознадошт, магар пирону кӯдакони хурд... ва занон, **агарна** дигаронро ҳама ба шамшер бигузошт [5, с.398].

Дар осори садаҳои мавриди таҳлил сохтори «магар...вагарна» мушоҳида гардид. Дар чунин маврид унсури «магар» барои таквияти пайвандаки «вагарна» истифода шуда, маъноӣ «эҳтимол» ва «шак»-ро дошт: Пас он буд, ки Илès дуо кард ва борон бозистод, **магар** меҳтарон баъзеро **ва агар на**, касе награвид [8, с.37].

Дар мавридҳои ниҳоят кам омадани калимаи «магар» бо «вагарна» дар осори адибони муосир бо таҳаввули ҷузъии шакли мушоҳида гашт: Осиебон мурда буд, ба ин суол шояд зани ӯ ҷавобе дошт, ки **магарам** хобида буд, **вагарна** шаб аз ним гузашта буд... [6, с.269].

Дар давраи аввали инкишофи забони адабии тоҷикӣ намунаҳои ҷумлаҳои дарёфт шуданд, ки ҳамроҳ омадани пайвандакҳои «агар...то» ба мушоҳида расид. Дар чунин мавридҳои пайвандаки «то» ба маъноӣ «пас, дар натиҷа» омадааст: Гуфт: «**Агар** гуруснай, **то**-т (то туро – Қ.З.) сер кунам ва **агар** ташнай, **то**-т об диҳам ва **агар** бараҳнай, **то**-т бипӯшам ва **агар** залилӣ, азизат кунам ва агар ситамрасидай **то**-т нусрат диҳам ва агар беморӣ, шифо фиристам» [5, с.327]. ...**агар** устувор надорӣ, бипурс аз корвон ва мардумон, **то** эшон ё мардумони он шахр, ки ба ту бигаравиданд, то туро бигӯянд, ки ин соъ аз бори ӯ беруи карданд» [5, с.189].

Дар баъзе ҷумлаҳои осори қарнҳои Х-ХIII қолаби «агар...боре» мушоҳида гардид, ки, ба назари мо, он аз қуҳантарин вижагии мутуни ниёгон маҳсуб меёбад. Дар ин ҳолат унсури «боре» ба маъноӣ «пас» ва ҳамчунин барои шарҳи ҷумлаи пайрав мебошад: **Агар** қасди дидори дигар кас аст, **боре** вақти барнишастан нест [4, с.223]. Чаҳорум, **агар** сабр накунам, **боре** савдову ношакебиоро ба худ роҳ надихам [4, с.379]. Зан гуфт: «**Агар** таом нахӯрӣ, **боре** бибош, то сару рӯят бишӯям, ки саҳт пургарду хок аст» [5, с.131; ниг. инч. с.508].

Дар осори даврони мазкур ин қолаб дар баъзе сарчашмаҳо кам ва дар бархеи дигар зиёд истифода шудааст. Маҳз ба касрат истифода шудани ин қолаби баён инъикоскунандаи вижагии фарқкунандаи чунин осор маҳсуб мешавад. Масалан, ин гуна тарзи ифода бештар дар «Қобуснома» ба касрат воমেҳӯрад: ... **агар** мазох кунӣ, **боре** дар мастӣ макун, ки шарр бештар хезад... [10, с.27]. **Агар** касеро дӯст дорӣ, **боре** касеро дӯст дор, ки ба дӯстӣ арзад [10, с.29; ниг. инч. с.30, с.51, с.67, с.76].

Қолабҳои «агар ... низ» ва «агар ... ҳам» ба маъноӣ «ҳатто агар» дар осори садаҳои Х-ХIII ба маъноӣ таъкиди шарт омадааст: Ёро гуфтанд, **агар** **низ** ту ин корро накардӣ, ин кӯдак **ҳам** подшоҳеро нашоястӣ то бад-ин син нарасидӣ ва ин фарҳанг наёмӯхтӣ [5, с.269]. Овоз омад, ки **агар** чанд бизий **ҳам**, бибояд мурдан [5, с.98]. Ва **агар** бар гурӯҳе вочиб аст, он гурӯҳ **ҳам** ўст на ман ва агар бар ҳеч кас вочиб нест, мазҳаби мусалмонон аст [5, с.264].

Дар баробари ин, қолаби «агар...магар» низ мушоҳида гардид, ки он қатъияти амали сарҷумларо таъкид карда, ба тахмини мо, то аввалҳои садаи XII вучуд дошт: Бар хушк агар воқеае бияфтад, ки мол бишавад, **агар** мол бишавад, **магар** ҷон бимонад ва молро иваз бувад, ҷонро иваз набувад [10, с.52].

Ба ин тариқ, вазифаи пайвандаки «агар» дар осори адибони асрҳои Х-ХIII фароҳ мебошад. Масалан, он дар мавридҳои ҷудогона ба вазифаи пайвандаки тобеъкунандаи хилофии «агарчи» меомад: Ҷумлаи сухани эшон шарҳи аҳодису Қуръон дидам, худро бад-ин шуғл дарафгандам, то агар аз эшон нестам, боре худро ба эшон ташаббуҳ карда бошам [3, с.5]. Чамани ақро хазонӣ агар, / Гулшани ишқро баҳор туй! [13, с. 170; ниг. инч. 67].

Дар «Л.»-и Деҳхудо зайли ташреҳи пайвандаки тобеъкунандаи шартии «агар» таъкид шудааст, ки он баъзан ба вазифаи пайвандаки тобеъкунандаи замонии «вақте ки» меояд: Агар абруш чин орад, сазад гар рӯи ман бинад, / Ки рухсорам пур аз чин аст чун рухсори паҳнона [3, с.147].

Далелхое дар ихтиёр мавчуданд, ки «агар» ба вазифаи пайвандаки тобеъкунандаи «ки» омадааст: Ҳар он карим, ки фарзанди ӯ балода бувад, / Шигифт бошад, агар аз гуноҳ сода бувад [13, с.252].

Аз таҳлилу муқобалаи шавоҳиди зеридаст чунин бардошт мешавад, ки истифода ва тобишҳои маъноии пайвандаки «агар» дар ду давраи мавриди қиёс ҳамсон нест. Ин пайвандак дар осори қарнҳои X-XIII аз лиҳози вусъати қорбурд ва тобишҳои маъноӣ густарда буда, дар даврони муосир маҳдуд шудааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абулқосимӣ М. Дастури таърихи забони форсӣ. Чопи шашум / М. Абулқосимӣ. – Техрон: Самт, 1387. – 420 с.
2. Айнӣ С. Марғи судхӯр / С. Айнӣ. – Душанбе: Маориф, 2015. – 208 с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ / Таҳияи матн ва луғоту тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
4. Байҳақӣ А. Таърихи Байҳақӣ / А. Байҳақӣ / Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо Сайфуллоҳи Муллоҷон. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 774 с.
5. Балғамӣ А. Таърихи Табарӣ / А. Балғамӣ. Бо муқаддима ва тавзеҳоти Н. Қаҳҳорова, М. Умаров ва дигарон. Ҷилди I. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 655 с.
6. Баҳманёр. Сармаддеҳ. Шоҳанишоҳ (маҷмуаи ҳикояҳо ва роман). – Душанбе: Адиб, 2013. – 472 с.
7. Бозидов Н. Пайвандакҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1985. – 104 с.
8. Гардезӣ А. Зайну-л-аҳбор / А. Гардезӣ. Ба хатти кирилӣ баргардони Қодири Рустам. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 416 с.
9. Гулруҳсор. Сакарот. Роман. Чопи аввал. – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – 398 с.
10. Кайковус У. Қобуснома / Унсурӯлмаолӣ К. Бо эҳтимоми Ғуломҳусайн Юсуфӣ. – Техрон: Интишороти бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1345. – 329 с.
11. Қосимова М. Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик / М. Қосимова. – Сталинобод, 1961. – 88 с.
12. Рустамов Ш. Забон ва замон / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 256 с.
13. Рӯдакӣ А. Ашъор / А. Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.
14. Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» (дар як китоб ва ҳафт муҷаллад). Таҳия, тавзеҳот ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самеев. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 822 с.
15. Таърихи Систон. Таҳияи матн, муқаддима, тавзеҳот ва феҳристҳо аз Муҳаммадюсуф Имомов ва Абдушуқури Абдусаттор. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 352 с.
16. Фаршедвард Х. Дастури таърихи забони форсӣ / Х. Фаршедвард. – Техрон: Заввор, 1387. – 375 с.
17. Фирдавсӣ А. Шоҳнома (Ахтарони адаб) / А. Фирдавсӣ. Ҷилдҳои 1 – 10. – Душанбе: Адиб, 2007 – 2010.
18. Фирӯз Б. Агар вай мард мебуд: Повестҳо / Б. Фирӯз. – Душанбе: Адиб, 1987. – 384 с.
19. Хонларӣ П. Н. Таърихи забони форсӣ / П.Н. Хонларӣ. – Ҷ.1. – Техрон, 1365. – 415 с.; Ҷ.3. – Техрон, 1365. – 494 с.
20. Шералӣ Л. Куллийет / Л. Шералӣ. Ҷилди I. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.

REFERENCES:

1. *Abulkosimi M. Historical Grammar of Persian Language. The 6th edition. / M. Abulkosimi. – Tehron: Samt, 1387. – 420 pp.*
2. *Aini S. Death of Money-lender / S. Aini. – Dushanbe: Maorif, 2015. – 208 pp.*
3. *Poetry of Rudaki's Generation. Text edition and dictionaries and explanations by Hudoj Sharifov and Abdushukur Abdusattorov. – Dushanbe: Adib, 2007. – 480 pp.*
4. *Baihaqi A. History of Baihaqi / A. Baihaqi. Text editor, the author of the introduction, binding and references by Saifullohi Mullojon. – Dushanbe: Bukhoro, 2014. – 774 pp.*
5. *Balami A. History of Tabari / A. Balami. With the Introduction and Explanation of N.Kahhorova, Umarov and others. Volume I. – Dushanbe: Irfon, 1992. – 655 pp.*
6. *Bahmanyor Sarmaddeh. Shakhinshakh (collection of tales and novels). – Dushanbe: Adib, 2013. – 472 pp.*
7. *Bozidov N. Conjunctions in modern literary Tajik language / N. Bozidov. – Dushanbe: Maorif, 1985. – 104 pp.*
8. *Gardezi A. Zainu-l-akhbar / A. Gardezi. Paralogical into Cyrillic by Kodiri Rustam. – Dushanbe: Bukhoro, 2014. – 416 pp.*
9. *Gulruksor. Agony. Novel. The 1st edition. - Dushanbe: ER-graph, 2009. – 398 pp.*
10. *Kaikovus U. Kabus-name / Unsurmaoli K. Under the editorship of Ghulomhusain Usufi. – Tehron: Publication center of translation and book publishing, 1345. – 329 pp.*
11. *Kosimova M. Conditional sentence in Talik literary language / M. Kosimova. – Stalinobod, 1961. – 88 pp.*
12. *Rustamov Sh. Language- Epoch / Sh. Rustamov. Dushanbe: Irfon, 1981. – 256 pp.*
13. *Rudaki A. Poetry / A. Rudaki. Text editor with introduction and dictionaries and explanations by Rasul Hodizoda and Ali Muhammadi Khurosoni. – Dushanbe: Adib, 2007. – 416 pp.*
14. *Translation of «Tabari Interpretation» (in one book and seven volumes). Edition, explanation of N.U.Salimov, N.Sh.Zohidov, N.I.Ghiyosov, A.A.Hasanov, A.Sameev. – Dushanbe: Bukhoro, 2014. – 822 pp.*
15. *History of Siistan. Text editor, introduction, explanation and references by Muhammadusuf Imomov and Abdushukur Abdusattor. – Dushanbe: Bukhoro, 2014. – 352 pp.*
16. *Farshedvard Kh. Historical Grammar of Persian Language / Kh. Farshedvard. – Tehron: Zavvor, 1387. – 375 pp.*
17. *Firdavsi A. Shakhname (Stars of the Poetry) /A.Firdavsi. Volumes 1 – 10. – Dushanbe: Adib, 2007 – 2010.*
18. *Firuz B. If He Was a Man: Narrations / B. Firuz. – Dushanbe: Adib, 1987. – 384 pp.*
19. *Khonlari P.N. History of Persian language / P.N. Khonlari. – V.I. –Tehron, 1365. – 415 pp.; V.3. – Tehron, 1365. – 494 pp.*
20. *Sherali L. Reproduction / L. Sherali. Volume 1. – Dushanbe: Adib, 2008. – 560 pp.*